

Герой нашого часу (стислий переказ)

Михайло Лермонтов

Частина перша

I

Бела

Історія ця стала відома авторові зі слів штабс-капітана Максима Максимовича.

П'ять років тому він (Максим Максимович) стояв із ротою у фортеці за Тереком. Одного разу, восени, до фортеці прибув молодий офіцер, років двадцяти п'яти. Це був Григорій Олександрович Печорін. Він належав до тієї породи людей, з якими, за словами Максима Максимовича, "мають відбуватися різні незвичайні речі". Характер Печорін мав суперечливий, поведження дивне: у дощ, холод цілий день на полюванні, усі змерзнуть — а йому нічого, а сидючи в кімнаті ховався від найменшого протягу; ходив на вепра сам, але здригався від стукоту віконниці; міг мовчати годинами, іноді ж подовгу розповідав дуже смішні й цікаві історії.

Неподалік від фортеці жив князь. Його син Азамат, кмітливий і спритний хлопець, часто бував у фортеці. Одного разу князь запросив Максима Максимовича і Печоріна на весілля своєї старшої дочки. Увесь вечір Печорін не зводив очей з молодшої дочки князя Бели. То була тоненька, струнка дівчина з очима чорними, як у гірської сарни. На весіллі також був присутній розбійник і злодій Казбич, який мав чудового коня Карагеца. Цей кінь славився по всій Кабарді, але особливо подобався Азаматові. Хлопець навіть намагався обміняти коня на сестру Белу. Печоріна ця історія звеселила, але він вирішив використати цю ідею на свою користь. Ніякі вмовляння Максима Максимовича не змусили його відмовитися від свого задуму. Офіцер казав, що дика черкеска повинна бути щасливою із таким чоловіком, як він, а Казбича, розбійника, слід покарати.

Отже, вночі Азамат привіз сестру зі зв'язаними руками й ногами. Наступного ранку Казбич пригнав баранів на продаж. Прив'язавши коня біля огорожі, він пив чай, яким пригощав його Максим Максимович. Раптом розбійник змінився з лиця й вигукнув: "Мій кінь!" Але Азамат уже мчав на Карагезі. Казбич у розпачі пролежав на землі до наступного ранку, потім, дізнавшись, хто викрав його коня, рушив до аулу. Але Азамат зник.

Печорін довго домагався кохання Бели і поступово привчив її до себе. "Слухай, люба, добра Бело! — говорив Печорін. — Ти бачиш, як я тебе кохаю; я все ладен віддати, аби тільки розвеселити тебе: я хочу, щоб ти була щаслива; а якщо ти знову сумуватимеш, то я помру. Скажи, чи ти будеш веселіша?" Бела замислилась, посміхнулась і кивнула головою на знак згоди. Вона дійсно стала привітнішою, довірливішою — та й тільки. Одного ранку Печорін зібрався й увійшов до дівчини попрощатися. Вона нічого не відповіла на його слова, але коли Печорін пішов до дверей, Бела кинулась до нього. Максим Максимович перервав розповідь, а потім,

зітхнувши, додав: "Мені стало прикро, що жодна жінка ніколи так мене не любила". Він справді вважав, що Печорін і Бела були щасливі.

Вирішивши, що все трапилось зі згоди князя, Казбич вбив його.

Печорін став усе частіше від'їжджати на полювання, а під стінами фортеці з'являвся Казбич. Дізнавшись про це, Печорін стурбувався і наказав Белі не виходити з фортеці. Та було помітно, що ставлення його до дівчини змінилося. Від цього вона почала марніти, спала з лиця, великі очі вже не блищали, вона днями сиділа на ліжку, бліда і сумна. На докори Максима Максимовича Печорін розповів історію свого життя: "...У мене нещасливий характер: чи виховання зробило мене таким, чи Бог мене так створив, не знаю, знаю лише те, що коли я — причина нещастя інших, то й сам не менш нещасний... У першій моїй молодості, з тієї хвилини, коли я вийшов з-під опіки рідних, я шалено віддався всім втіхам, які можна дістати за гроші і, певна річ, втіхи ці мені остогиділи. Потім пустився я у великий світ, і незабаром вище товариство мені теж набридло; закохувався в світських красунь, і мене кохали, — але їхнє кохання тільки тішило мою уяву та самолюбство, а серце залишалось порожнім... Я став читати, вчитися — науки також набридли; я бачив, що ні слава, ні щастя від них не залежать анітрохи, бо найщасливіші люди — невігласи, а слава — удача, і щоб добитися її, треба тільки бути спритним. Тоді мені стало нудно... Незабаром перевели мене на Кавказ; це найщасливіший час мого життя. Я сподівався, що нудьга не живе під чеченськими кулями — дарма: через місяць... мені стало нудніше, ніж колись..." Любов дикунки виявилась для Печоріна не набагато кращою за любов знатної пані; отже, вона скоро йому наскучила. "Дурень я чи лиходій, не знаю; але те правда, що я так само заслуговую жалю, можливо, більше, ніж вона: ...життя моє пустішає з кожним днем — мені залишився один засіб: мандрувати. ...Може-таки де-небудь помру на дорозі!"

Одного разу Максим Максимович із Печоріним виїхали на полювання. Повертаючись, вони почули постріл і побачили вершника, що мчав полем. То був Казбич. У сідлі він тримав загорнуту у чадру Белу. Коли Печорін пострілом поранив коня Казбича, той зіскочив і заніс над Белою кинджал. Максим Максимович вистрілив. Коли дим розвіявся, вони побачили на землі непритомну дівчину. З рани на її спині струміла кров.

За кілька днів Бела померла. Передчуваючи свою смерть, дівчина попросила Печоріна, щоб він її поцілував. "Він став навколішки біля ліжка, підняв її голову з подушки і притис свої губи до її холодючих губ; вона міцно обвила його шию тремтячими руками, наче в цьому поцілунку хотіла передати йому свою душу..."

"Ні, вона добре зробила, що померла! — казав Максим Максимович. — Ну, що б із нею сталося, якби Григорій Олександрович и покинув? А це трапилось б, рано чи пізно..." Після цього випадку Печорін занедужав, схуд, але розмов про дівчину вони більше не заводили. Через кілька місяців Печоріна перевели у Грузію.

II

Максим Максимович

Через деякий час оповідач знову зустрів Максима Максимовича в одному готелі у

Владикавказі. Невдовзі туди прибув і Печорін.

Йому повідомили, що на нього чекає Максим Максимович, але він з'явився лише наступного дня.

Ось як оповідач передає своє враження від Печоріна: "Він був середній на зріст; стрункий, тонкий стан його та широкі плечі свідчили про міцну будову, здатну переносити всі труднощі кочового життя і зміни клімату, не подолане ні розпустою столичного життя, ні бурями душевними; запилений оксамитовий сюртучок його, застібнутий лише на два нижніх гудзики, дозволяв помітити сліпучо-чисту білизну, що виявляла звички порядної людини; його забруднені рукавички здавалися пошитими саме на його маленьку аристократичну руку, і коли він зняв одну рукавичку, то мене здивувало, наскільки худими були його бліді пальці; його хода була недбала й лінива, але я помітив, що він не розмахував руками, — ознака деякої потайливості характеру. Коли він присів на ослінчик, його рівний стан зігнувся, наче в його в спині не було жодної кісточки; положення всього його тіла виявило якусь нервову кволість... З першого погляду на його обличчя я не дав би йому більше двадцяти трьох років, хоч потім я ладен був дати йому тридцять. В його усмішці було щось дитяче, його шкіра мала якусь жіночу ніжність; біляве волосся, кучеряве від природи, так мальовничо окреслювало його бліде, благородне чоло, на якому, лише по довгому спостереженні, можна було помітити сліди зморщок, що перетинали одна одну й, мабуть, позначалися багато виразніше в хвилини гніву чи душевного неспокою. Незважаючи на світлий колір його волосся, вуса й брови були чорні, — ознака породи в людині... У нього був трохи кирпатий ніс, сліпучо-білі зуби й карі очі...

...Вони не сміялися, коли сміявся він сам! — Це ознака або злої вдачі, або глибокого постійного смутку. З-за опущених вій вони сяяли якимсь фосфоричним блиском, коли можна так висловитися. То не був відбиток запалу душевного, чи неугамовної уяви: то був блиск, подібний до блиску гладенької сталі, сліпучий, але холодний; погляд його — короткий, але проникливий і важкий, залишав по собі неприємне враження нескромного запитання і міг би здаватися зухвалим, коли б не був таким байдуже-спокійним".

Зустрівшись із колишнім знайомим, Максим Максимович намагався розпитувати його про життя, запросив пообідати, хотів поговорити, але Печорін відмовився.

Максим Максимович не чекав такої холодної зустрічі, але Печорін спробував його втішити, дружньо обійнявши: "Хіба я не той самий?" Коли штабс-капітан хотів віддати Печоріну його папери,

той сказав, щоб він робив з ними, що хоче. На прохання оповідача Максим Максимович передав папери йому.

Журнал Печоріна

Передмова

Чутки про загибель Печоріна дали змогу оповідачеві надрукувати його щоденник. "Історія душі людської, хоча б найнікчемнішої душі, чи не цікавіша й не корисніша за історію цілого народу, особливо коли вона — наслідок спостережень розуму зрілого над

самим собою і коли її написано без честолюбного бажання викликати співчуття чи подив". Коли ж у нього запитали про його власну думку про Печоріна, він відповів, що "відповідь — назва цієї книги".

I

Тамань

"Тамань— поганеньке містечко, найпаскудніше з усіх приморських міст Росії. Я там мало не помер від голоду, та ще й на додачу мене хотіли втопити", — так починає свою повість Печорін.

Потім іде розповідь про зустріч із сліпим хлопчиком, старою жінкою та дівчиною, які виявилися контрабандистами. Через них Печорін мало не загинув, бо став свідком їхніх махінацій. На додачу в нього вкрали зброю і речі. "...Смішно було б скаржитись, ...що сліпий хлопчик мене обікрвав, а вісімнадцятирічна дівчина мало не втопила... Що сталося зі старою і з бідолашним сліпим — не знаю. Та й що мені до радощів і нещасть людських, мені, мандрівному офіцерові, та ще й з подорожньою в казенній справі!.."

Уранці Печорін покинув Тамань.

Частина друга (Закінчення журналу Печоріна)

II

Княжна Мері

11 травня. Печорін прибув у П'ятигорськ. Знайшовши квартиру, він попрямував до джерела. На дорозі йому зустрівся знайомий — юнкер Грушницький. "Він тільки рік у службі, носить, з особливого роду франтівства, товсту солдатську шинель. У нього георгіївський солдатський хрестик. Він був гарної статури, смагливий і чорноволий; на перший погляд йому можна дати двадцять п'ять років, хоча насправді навряд чи виповнився двадцять один рік. Він закидає голову назад, коли говорить, і щохвилини крутить вуса лівою рукою, бо правою спирається на костиль. Говорить він гучно і вигадливо: він із тих людей, які на всі випадки життя мають готові пишні фрази, яких просто прекрасне не чіпає і які поважно драпіруються в незвичайні почуття, піднесені пристрасті й виключні страждання. Справляти ефект — їх насолода".

Грушницький розповів Печоріну про п'ятигорську публіку на водах — "водяне товариство". Між усіх найцікавішими були княжна Ліговська та її дочка Мері. Грушницький упевнений, що Мері виказує йому свою прихильність. Печоріну ж неприємно, що помітили не його.

Через два дні Печорін зустрічається з доктором Вернером, людиною цікавою і розумною, але невродливою. Хоча, за власними словами Печоріна, він не вмів дружити, з Вернером вони потоваришували. Вернер докладно розповів Печоріну про хвороби і характер княгині Ліговської, про звички і прихильності її дочки. Він сказав також, що бачив у Ліговських їхню родичку (з опису її зовнішності Печорін пізнав у ній ту, кохання до якої колись займало його серце).

16 травня. Печорін відзначає, що своєю поведінкою викликав ненависть Мері. Між тим він навчає Грушницького, як слід поводитися з юною княжною, яка, як і всі російські панночки, мріє, щоб її розважали. Печорін задумав стати "духівником"

Грушницького в його сердешних справах і тоді "насолодитись".

Уранці Печорін пізніше, ніж завжди, прийшов до джерела. Він став блукати алеями і несподівано побачив Віру, про приїзд якої говорив йому Вернер. Печорін знав, що вона одружена, що чоловік її багатий і цей шлюб був потрібний Вірі заради благополуччя її сина. Печорін знав також, що Віра свого чоловіка "шанує, як батька, — і буде обдурювати, як чоловіка..." Він присягнувся Вірі, що познайомиться з Ліговськими і буде залицятися до Мері, аби тільки Віра лишалася поза підозрою.

Через грозу вони деякий час залишались у гроті, і Печорін відчув, що в його душі знову піднімається знайоме почуття: "Чи це молодість зі своїми... бурями хоче повернутись до мене знову, чи це тільки її прощальний погляд..."

Увечері Печорін почув, як Грушницький захоплено розхвалює приятелеві достоїнства Мері. Щоб подратувати юнкера, Печорін запевнив його, що завтрашній вечір проведе у Ліговських і буде волочитися за княжною.

22 травня, відбувся бал в залі Благородного зібрання. Там йому випала нагода нарешті познайомитися з Ліговськими.

Усі наступні дні Печорін присвятив тому, що розважав княжну Мері своїми розмовами. Між тим він погано відгукується про оточуючих і на запитання дівчини відповідає: "Я зробився моральним калікою... одна половина душі моєї не існувала, вона висохла, випарилась, померла, я її відрізавав..." Мері була зворушена, пожаліла Печоріна, взяла його за руку і вже її не випускала...

Печорін намагався розвіяти ревності Віри, запевняв, що не любить Мері, але Віра сумувала. Тоді він увечері у княгині Ліговської розповів історію свого кохання до Віри, замінивши імена. І Віра, вдається, вибачила йому залицання до княжни.

5 червня. Печорін прийшов на бал останнім. Він дивився здаля, як Грушницький намагається довідатися в Мері про причини її холодності до нього. Наприкінці балу Печорін, який танцював із Мері тільки мазурку, зрозумів, що Грушницький з іншими офіцерами змовилися проти нього.

Віра виїхала у Кисловодськ. А в містечку ширилися плітки про Печоріна і княжну. Незабаром Печорін переїжджає у Кисловодськ, часто бачиться з Вірою. Сюди ж переїжджають і Ліговські.

Грушницький домовляється з офіцерами помститися Печоріну за його неввічливе ставлення до Мері, хоче викликати його на дуель, зарядивши тільки один пістолет. Печорін випадково дізнається про цей план і вирішує провчити Грушницького.

Він використовує випадок, аби викликати супротивника на дуель. Вночі перед поєдинком Печорін розмірковує над сенсом свого життя: "Для чого я жив? Для якої мети я народився?.. А, мабуть, вона існувала, і, мабуть, було мені призначення високе, тому що я відчуваю в душі моїй сили неохватні... Але я не вгадав цього призначення... Моя любов нікого не зробила щасливим. ...Я любив для себе, для власного задоволення..."

Заздалегідь домовились, що лікар витягне пулю, щоб у загибелі можна було звинуватити черкесів. На початок дуелі Печорін був спокійний, Грушницький, навпаки,

дуже нервував. На прохання Вернера заявити про те, що йому відомо про задум Грушницького, Печорін відмовляє: він хоче побачити, чи зможе Грушницький вистрілити у неозброєного. Першим випало стріляти Грушницькому. Він легко поранив супротивника в коліно. Після цього Печорін виказав свою обізнаність про змову. Грушницький визнав, що готувалась підлість, і пістолет зарядили. На пропозицію Печоріна зізнатися у брехні, супротивник відповів: "Стріляйте!.. Якщо ви мене не вб'єте, я вас заріжу вночі... Нам на землі удвох немає місця..." Печорін вистрілив. Коли дим розвіявся, труп Грушницького лежав унизу.

Удома Печорін знайшов записку від Віри. Вона зізналась чоловікові у своєму коханні і їде назавжди. Печорін загнав до смерті коня, але Віру так і не наздогнав.

Наступного дня він отримав наказ їхати у фортецю N. Коли Печорін приїхав до Ліговських, аби попроситися, княгиня запропонувала йому одружитися з Мері. Скільки не намагався Печорін відшукати у своєму серці бодай найменший відблиск кохання до бідолашної дівчини, усе було марно. Наодинці з княжною він відверто зізнався дівчині, що просто сміявся з неї, що вона має ставитись до нього презирливо, а тому він не може з нею одружитися. "Якої б поганої думки ви про мене не були, я скоряюся... Чи не правда, що якщо ви навіть і кохали мене, то з цієї миті зневажаєте?.." Мері відповіла, що ненавидить Печоріна. Він вклонився і пішов...

Переказуючи пізніше історію з Мері, Печорін порівнює свою долю із життям матроса, який народився і виріс на палубі розбійницького судна: "його душа зжилася з бурями", на березі він нудьгує, повсякчас прислухаючись до шереху хвиль і вдивляючись в туманну далечінь, чи не промайне омріяне вітрило, подібне до крила морської чайки, що мало-помалу наближається до його порожньої пристані...

III

Фаталіст

Якось довелося Печоріну два тижні жити у козачій станиці. Там саме стояв батальйон піхоти, і вечорами офіцери збиралися за грою в карти. Одного разу розмова зайшла про мусульманське повір'я, що знайшло серед християн чимало прихильників, — про те, що начебто доля людині призначається небесами. Присутні розповідали життєві історії, надзвичайні випадки — pro1 і contra2.

Один з офіцерів, поручик Вулич, визвався "спробувати на собі, чи може людина власного волею правити своїм життям, чи кожному... наперед призначено фатальну хвилину...".

1 за (лат).

2 проти (лат.).

Зовнішність поручика відповідала його характеру: високий на зріст, смаглявий, з чорним волоссям і з чорними ж очима, великим, проте правильним носом, приналежністю його нації. Родом Вулич був із Сербії. Він мав пронизливий погляд, сумну і холодну посмішку, що не сходила з його губ, — усе це ніби поєдналося для того, щоб надати йому вигляду істоти особливої, не здатної ділитися думками і потаємними бажаннями з товаришами. Вулич був людиною хороброю, розмовляв мало, різко, майже

не пив, не волочився за жінками. У нього була тільки єдина пристрасть, якої він, до речі, не приховував, — Вулич був завзятим картярем.

Тож коли Вулич запропонував свою кандидатуру, щоб довести, що нічого людині наперед не призначено, Печорін запропонував парі, висипавши на стіл десятків зо два червінців, — усе, що було у нього на той час в кишені. Дивлячись на приготування до пострілу, Печорін помітив, що на обличчі поручика лежить "печатка смерті". "Ви сьогодні помрете!" — сказав він Вуличу. Той швидко обернувся, але відповів, як завжди, спокійно: "Може, так. Може, ні...". Потім він узяв пістолет, про який було невідомо, чи він заряджений, приставив до лоба і спустив курок. Осічка! Всі полегли, зітхнули, вирішивши, що пістолет не заряджений. Вулич вистрілив удруге — у кашкет, що висів над вікном. Пролунав постріл. Поручик зібрав червінці, ним виграні, і пішов.

На Печоріна ця пригода справила глибоке враження. Вночі його розбудили звісткою, що Вулича вбито. Виявилось, що на темній дорозі він зустрів п'яного козака і спитав, кого той шукає. "Тебе!" — відповів козак і розрубав його шашкою від плеча майже до серця. Вмираючи, Вулич промовив лише три слова: "Він був правий!" Ці слова стосувалися Печоріна, який помітив на обличчі поручика "печать близької смерті".

Пізніше, розмірковуючи над цією подією, Печорін спіймав себе на думці, що кожен може таким чином зробитися фаталістом. "Щодо мене, то я завжди сміливіше йду вперед, коли не знаю, що на мене чекає. Адже гіршого за смерть нічого не станеться — смерті не минеш!"

Повернувшись до фортеці, Печорін розповів про пригоду Максиму Максимовичу і хотів почути його думку щодо приречення. Але старий висловився тільки про вади курків і черкеських гвинтівок. А про Вулича сказав так: "Еге, жаль бідолагу... А втім, видно, так уже в нього на роду було написано!.."

Коментар

Роман "Герой нашого часу" — роман про "сучасну людину", у вчинках і сповіді якої точно позначилися прикмети історичного часу, вперше був опублікований у квітні 1840 р. на сторінках журналу "Отечественные записки".

Роман складається з окремих новел, перша з яких — "Бела", остання — "Фаталіст". Однак це не випадкове "зібрання повістей"; це суцільний твір — роман, побудований на об'єднанні (за традицією російської прози 1830-х років) малих жанрових форм. Кожна повість, таким чином, має значення не тільки сама по собі, але відіграє свою особливу роль у системі твору, задуманого автором як роман про сучасного героя. Саме ця обставина зумовила порядок розташування частин, що йдуть одна за одною поза хронологією реальних подій (насправді події розгорталися у такій послідовності: прямуючи на Кавказ, Печорін спочатку опиняється в Тамані ("Тамань"), потім — у П'ятигорську ("Княжна Мері"), після чого потрапляє у фортецю, звідки від'їжджає у козацьку станицю ("Фаталіст"), потім розгортається історія із викраденням Бели ("Бела") і т. д.).

Образ Печоріна — одне з головних відкриттів Лермонтова. Реалістично

розкриваючи в романі важливе значення середовища і зовнішніх обставин для формування характеру, письменник в образі свого героя зосереджує увагу не стільки на його протистоянні їм, скільки на потенційних можливостях особистості її внутрішнього розвитку. Звідси глибокий психологізм твору — одна з головних його новаторських ознак, що зумовлена своєрідністю творчої індивідуальності поета й тими історичними умовами, коли, за словами О. Герцена, "бідність сил, неясність цілей вказували необхідність... роботи попередньої, внутрішньої".

Лермонтов уперше в російській літературі вивів на сторінки свого роману героя, який прямо ставив перед собою найголовніші питання свідомого людського існування — про мету і зміст людського життя, "високе призначення" людини.

Система образів, як і вся композиційно-сюжетна структура твору, сприяють розкриттю образу Печоріна як героя особливої історичної доби, і в цьому помітний вплив романтичної поетики. Проте другорядні особи мають і самостійне значення як художні типи, що цілком відповідає реалістичним принципам зображення. На відміну від попередніх творів, при створенні "Героя нашого часу" Лермонтов не малював уявне життя, а описував його таким, яким воно було насправді. Він віднайшов нові художні засоби, яких ще не знали ні російська, ні західна література і які й по сьогодні викликають захоплення поєднанням вільного й широкого змалювання персонажів і характерів з умінням зображувати їх об'єктивно, розкриваючи одного героя крізь сприйняття іншого.

Роман Лермонтова відразу ж після виходу в світ був схвально оцінений видатним критиком того часу В. Белінським, який блискуче розкрив його соціально-психологічний і філософський зміст.